

Муаллифлик ҳуқуқини халқаро ҳимоя қилиш масаласи

Байжанова Рамуза Теңелбай қызы

Қорақалпоқ давлат университети Юридика факультети

Ҳуқуқ ва бизнес мутахассислиги магистранти

Аннотация: ушбу мақолада, халқаро ҳусусий ҳуқуққа биноан муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга оид қонунлар, Ўзбекистон Республикасига оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг аҳамияти, муаллифнинг ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг ўзига хос хусусиятлари келтирилган.

Калит сўзлар: муаллифлик ҳуқуқи, инсон ҳуқуқлари, муаллифлар, номулкий ва мулкый ҳуқуқ, субъект ва объектлар, ҳаммуаллифлик, турдош ҳуқуқ

Муаллифлик ҳуқуқи фуқаролик ҳуқуқи ва халқаро ҳусусий ҳуқуқнинг таркибий қисми бўлиб, тарихийлиги, ҳаракат доирасининг кенглиги, ҳам миллий қонунчилик нормалари, ҳам халқаро нормаларнинг бир хилда қўлланиши билан ажралиб туради.

Муаллифлик ҳуқуқи ижодий фаолият натижаси ҳисобланган – фан, адабиёт, санъат асарларини яратиш, улардан турли кўринишда фойдаланиш, айирбошлаш натижасида келиб чиқадиган муносабатларни тартибга солади. Бу муносабатларда бир томондан жисмоний шахслар қатнашса, иккинчи томондан юридик шахслар ёки

халқаро ташкилотлар ёхуд давлатлар қатнашиши мумкин.

Австриялик олим Вальтер Дилленц Европада китобнинг чоп этилиши муаллифлик ҳуқуқининг пайдо бўлишига олиб келди, деб кўрсатади [1]. Немис мутахассиси И.Гутенберг XV асрда ҳарф босишни ихтиро қилиши натижасида саноат усулида биринчи марта оммавий равишда китобнинг чиқарилиши муаллифлик ҳуқуқининг келиб чиқиши ва китобнинг бозорда товар сифатида айирбошланиши аҳолининг интеллектуал талабини қондиришга олиб келди. Дастлаб асар яратган муаллифнинг ҳуқуқи эмас, балки китоб чиқараётган ноширнинг ҳуқуқи ҳимоя қилинади. Муаллифлик ҳуқуқига оид бўлган дастлабки қонунлар 1709 йилда Англияда, 1790 йилда АҚШда, 1791, 1793 йилларда Францияда, 1794, 1837 йилларда Пруссияда, 1762 йилда Испанияда, 1830 йилда Россияда қабул қилинган. Бу қонунларга кўра муаллифлик ҳуқуқи нафақат бир мамлакат ҳудудида, балки бутун дунёда ҳимоя қилиниши ҳам норма сифатида белгиланган.

Муаллифлик ҳуқуқи "инсон ҳуқуқлари"нинг ҳам ажралмас қисми ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида "ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга" [2] дейилади. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 18, 19-моддалари, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро ҳужжатнинг 18, 19-моддаларида бевосита муаллифлик ҳуқуқининг ҳимоясига оид қоидалар мустаҳкамланган. Айниқса, Умумжаҳон Декларациясининг 27-моддасида "ҳар бир инсон жамиятнинг маданий ҳаётида эркин иштирок этишга, санъатдан баҳраманд бўлишга, илмий тараққиётда иштирок этиш ва унинг самараларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга" дейилади. Ижод эркинлиги илмий тадқиқотлар ўтказиш, илмий ихтиролар, адабиёт ва санъатда янги асарлар яратиш асосида амалга оширилади. Давлат эса муаллифларнинг бош ҳомийси, жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланишига ғамхўрлик қилади. 1956 йили 35 давлат вакиллари иштирок этган Халқаро муаллифлар ва бастакорлар конфедерацияси (СИЗАК) томонидан қабул қилинган Хартияда ҳам адабиёт, бадиий

ва илмий асарлар муаллифлари жамиятда муҳим ўринни эгаллашлари, улар инсониятнинг умумий манфаатлари олдида жавобгар эканлиги ҳамда цивилизациянинг ривожланишида ҳал қилувчи куч эканлиги таъкидланади. Ҳар қандай давлат миллий қонунчилигини яратаётганда муаллифлик ҳуқуқига оид юқоридаги тамойилларни қонун доирасида мустаҳкамлаши, муаллифларнинг эркиндасини доимо ҳимоя остига олиши Хартиянинг асосий ғоясини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси миллий давлатчилик асосини шакллантирар экан, мустақиллик йилларининг дастлабки кунлариданок муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишга қаратилган миллий қонунчилик тизимини шакллантиришга киришди. 1994 йил 5 май куни "Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида", 2021 йил 22 февраль "Шаҳарсозлик кодекси", 1997 йил 24 апрелда "Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида", 2006 йил 20 июнда "Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида", 2021 йил 26 ноябрда "Ноширлик фаолияти тўғрисида", 2007 йил 15 январда "Оммавий ахборот воситалари тўғрисида", 2022 йил 07 июнда "Реклама тўғрисида"ги қонунларнинг қабул қилиниши муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қилишнинг қонунчилик тизими яратилганидан далолат беради. Айниқса, 1997 йил 1 мартдан кучга киритилган янги Фуқаролик кодекси эса бу соҳада муҳим қонунчилик асоси ҳисобланади. Фуқаролик кодексининг IV-бўлими интеллектуал мулкка оид муносабатларни тартибга соладиган нормалар билан мустаҳкамланганлиги муаллифлик ҳуқуқига катта эътибор берилаётганлигини кўрсатади. Муаллифлар ҳуқуқларининг бир неча қонунлар орқали ва ҳар томонлама ҳимоя қилиниши уларнинг конституцион ҳуқуқларининг кафолатини таъминлайди. Янги кодексда 59, 60, 61-боблар (1031-1081-моддалар)да муаллифларнинг шахсий номулкӣ ва мулкӣ ҳуқуқлари, муаллифлик шартномалари, муаллифлик ҳуқуқининг субъект ва объектлари, ҳимоя муддати, турдош ҳуқуқлар субъектлари бўлган ижрочилар, телерадио органлари, ижро ёзувини амалга оширувчи шахсларнинг ҳам

хуқуқларининг бир қатор алоҳида моддаларда берилиши орқали қонунчилигимиз халқаро ҳуқуқий ҳужжатларга яқинлаштирилди. 2006 йил 20 июндаги "Муаллифлик ҳуқуқи ва турдош ҳуқуқлар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида эса муаллифлик ва уларга тенглаштирилган шахсларнинг ҳуқуқлари янада кенгрок берилди. Айниқса, муаллифлик ҳуқуқининг амал қилиш соҳаси, асар қисмлари ва ҳосила асарлар, хизматга доир асарлар, ҳаммуаллифлик, фильм ва интервью муаллифлари, муаллифлик ҳуқуқининг чекланиши, муаллифлик ҳуқуқларини бошқариш каби қоидалар янги норма сифатида алоҳида белгилаб қўйилди.

Ижодий фаолият натижаси бўлган маҳсулотлар кўпинча ғоявий- номоддий кўринишда бўлади. Шу сабабли уларга нисбатан одатдаги ашёга, моддий объектга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқ меъёрларини қўллаб бўлмайди [3]. Муаллифлик ҳуқуқига оид қонунчилик тизими ушбу масалани бевосита ҳал этади. Қонунчиликда муаллифнинг шахсий ҳуқуқларига катта ўрин берилган. Шахсий номулкий ҳуқуқлар фақат муаллифга тегишли бўлиб, у бошқа шахсларга ўтказилиши мумкин эмас.

Қонунчиликнинг яна бир хусусияти шундаки, биринчи марта муаллифнинг шахсий мулкый ҳуқуқлари тизими янада кенгайтирилди. Бу ҳуқуқлар эса асарни яратиш ёки ундан бошқача йўл билан фойдаланиш натижасида келиб чиқадиган ҳар қандай муносабатларда ҳам ўзининг тъсирини йўқотмайди, ўзгалар томонидан ўзгартирилмайди. Тегишли ҳуқуқ шартномада келишилгандан сўнг бошқаларга ўтказилиши мумкин.

Ҳар қандай муаллиф асарнинг ўзи томонидан яратилган мустақилаҳамият касб этган қисмини агар улар ўртасида бошқача келишув кўзда тутилмаган бўлса, ўз хоҳишидек фойдаланиш ҳуқуқига эга. Маълумки, муаллифлик ҳуқуқининг юзага келиши ва уни амалга ошириш учун асарни рўйхатдан ўтказиш ёки ҳужжатлаштириш ёхуд бирон-бир расмийликка риоя этишлик талаб қилинмаслиги норма сифатида ўрнатилган.

Муаллифлик ҳуқуқининг хусусиятларидан яна бири шуки муаллифнинг шахсий номулкий ҳуқуқлари – муаллифлик ҳуқуқини, номга бўлган ҳуқуқни, муаллифнинг обрўсини ҳимоя қилишга қаратилган ҳуқуқни амалга оширишда муддат белгиламайди. Шунингдек, муаллифнинг шахсий номулкий ҳуқуқларини амалга оширишдан воз кечиш тўғрисидаги бирон-бир шахс билан тузган битим ёки муаллифнинг бу ҳақдаги аризаси аҳамиятга эга эмас.

Миллий қонунчиликдаги яна бир хусусият шундаки, муаллифнинг ҳуқуқи у вафот этгандан кейин яна 50 йилгача ҳимоя қилинади.

Турдош ҳуқуқларнинг субъектлари ҳисобланган телерадио органлари, кабелли студиялар, овоз ёзиб олувчи шахсларнинг ҳуқуқлари ҳам улартомонидан яратилган асар эълон қилинган, ижро этилган (ёзиб олинган) кундан бошлаб 50 йилгача ҳимоя қилинади. Бу муддат ҳатто кўп томонлама шартномаларда ҳам анча қисқа қилиб белгиланган.

Хулоса қилганда, республикамиз муаллифлик ҳуқуқи қонунчилиги бозор иқтисодиёти қонуниятларини ўзида мужассамлаштирган, яхлит бир тизимга келтирилган ва халқаро ҳужжатлар талабларига мос келади. Умуман олганда, республикамиз муаллифлик ҳуқуқига оид халқаро мажбуриятларни ўз зиммасига олиши учун тегишли ҳуқуқий замин яратилган.

Адабиётлар:

1. Вальтер Дилленц. "Авторское право: прошлое и настоящее. Что дальше?" Москва, "Юридическая литература", 1988, 7-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси www.lex.uz
3. Зокиров И.Б. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи. Т. "Адолат", 1996 й., 30-бет.